

En defensa de la Reina Margarida de Shakespeare

Sarah Pagliaccio

Nota: Traducció abreujada i adaptada del text original.

FONT: Pagliaccio, Sarah. 2016. *In Defense of Shakespeare's Queen Margaret of Anjou*. Master's thesis, Harvard Extension School.

Margarida d'Anjou, que apareix en les quatre obres històriques conegudes com la primera tetralogia (les tres parts d'*Enric VI* i *Ricard III*), és un personatge únic dins l'univers de William Shakespeare. Gairebé tota la seva vida es mostra en escena: des del prometatge real amb el rei Enric VI d'Anglaterra, quan tenia catorze anys, fins al ficcionalitzat autoexili a França als quaranta-cinc anys. Aquest personatge excepcional, encarna els papers de filla, promesa, esposa, mare, amant, reina, guerrera venjadora i vídua desolada: una amplitud de registres més gran que la de qualsevol altre personatge de Shakespeare, sigui home o dona.

Aquesta tesi defensa que Shakespeare volia que Margarida fos un personatge central de la primera tetralogia. És clau per a l'acció i poderosa per ella mateixa. Influeix en gairebé tots els altres personatges d'aquest cicle històric. En Margarida, Shakespeare crea una dona que és el contrapunt femení més fort davant els homes destructius de les obres d'*Enric VI*. És directa i resolutive, tant en paraules com en fets, mentre es mou en intrigues polítiques, fa la guerra i protegeix el marit, el fill i la corona dels traïdors.

Paga per les seves accions un preu equivalent al dels homes: al final perd la guerra, la corona, el marit i l'únic fill, mentre lluita contra els estereotips sobre quin ha de ser el paper d'una dona. Aquest mateix masclisme li salva la vida a *Enric VI*, *tercera part*: com que és una dona, els enemics no l'executen. En lloc d'això, la Margarida de Shakespeare qüestiona totes les idees establertes sobre el gènere, desafia el desterrament imposat pels seus enemics i contribueix a posar fi al regnat de terror de *Ricard III*. Shakespeare la rescata de l'exili i, de manera anacrònica, la situa a *Ricard III* perquè pugui ser l'únic personatge —home o dona— capaç de plantar cara a Ricard. I, en un gest que es podria

llegir com a mostra de respecte, al final de la tetralogia Shakespeare permet que Margarida triï el seu propi final, anacrònic i fora de la història.

Introducció

Quan Margarida d'Anjou es considera dins el cànon dels personatges femenins de Shakespeare, de vegades és admirada, però més sovint es redueix a una *femme fatale* o es despatxa com l'exemple d'una dona cruel, unidimensional i dramàticament insignificant per a l'acció de les obres on apareix. Diversos crítics i estudiosos influents han rebutjat la idea que Margarida sigui conseqüent per a la primera tetralogia. Stephen Greenblatt insisteix en el seu "plaer sàdic" i la seva "crueltat salvatge" quan triomfa sobre el seu enemic, Ricard de York, a 3 *Enric VI*, i després no la torna a esmentar. Segons Phyllis Rackin, "Margarida maleeix, i té una presència dramàtica poderosa, però no té cap paper real en l'argument" de *Ricard III*. Martha Kurtz l'anomena "la harpia mig boja que ronda els corredors del poder a *Ricard III*". Altres autores la comparen amb Joana d'Arc o la qualifiquen de "morruda, grollera, poc polida", i alguns crítics la titllen de "cruel" o "bagassa". També se l'ha reduïda a un relat admonitori: la primera figura tràgica romàntica de Shakespeare, peó del seu amant, el duc de Suffolk. De vegades se la descriu com "una força amoral i destructiva" a *Enric VI*, tot i que també se li reconeix que és la "força principal en oposició a Ricard" a *Ricard III*. En general, pocs estudiosos veuen el costat positiu del seu poder, i els qui el veuen tendeixen a llegir-lo a través de la lent patriarcal de *Ricard III*.

Fins i tot actors, directors i dramaturgs que podrien oferir una mirada més compassiva i dramàticament complexa sovint minimitzen el seu paper o l'eliminen completament de les obres, cosa habitual en produccions de *Ricard III*.

Aquestes crítiques xoquen amb la Margarida que el lector descobreix dins el text de les obres. Shakespeare va crear una dona més forta que els homes que l'envolten. Margarida persevera entre baralles polítiques, batalles militars i pèrdues personals extremes. La Margarida de Shakespeare desafia una ordre de desterrament per complir el seu paper de venjadora dels greuges contra la seva família i el seu país d'adopció. Tanmateix, és desestimada, ignorada i infravalorada pels seus iguals masculins dins les obres; i el fet que

crítics notables semblin fer el mateix suggereix que, conscientment o inconscient, absorbeixen les visions enterament negatives de Ricard i dels seus companys. Que el seu paper sigui reduït o suprimit per productors i directors sembla indicar una manca de comprensió de les intencions de Shakespeare: Shakespeare va donar a Margarida un paper tan gran, i de vegades més gran, que el dels homes del seu voltant. Kurtz explica que, a les obres d'*Enric VI*, Margarida pot veure's com "un tipus diferent de crítica dels valors del món masculí de la guerra: allò que és horrorós en els homes és més vivament horrorós en ella perquè és inesperat". La seva presència i crueltat són intencionals per mostrar els horrors de la guerra a una escala deliberadament colpidora. Shakespeare volia que Margarida qüestionés les nostres nocions de gènere en posicions de poder, en temps de guerra a fora i a dins, i què vol dir ser una governant forta.

Breu història de Margarida d'Anjou

Margarida d'Anjou va néixer el 1430, filla de René d'Anjou i Isabelle de Lorena. Tot i no ser mai realment ric, el seu pare va acumular molts títols al llarg de la vida. Per la sang noble i les connexions familiars (la germana del pare, Marie, es va casar amb Carles VII i va ser reina de França), la princesa de catorze anys es va casar el 23 d'abril de 1445 amb el rei Enric VI d'Anglaterra, de vint-i-dos anys, per intentar forjar una pau entre Anglaterra i França, en plena Guerra dels Cent Anys. Van regnar del 1445 al 1461 i del 1470 al 1471, en els anys més conflictius de les Guerres de les Dues Roses. Vuit anys després de casar-se, va néixer el seu únic fill, el príncep Eduard, que moriria amb 17 anys a la batalla de Tewkesbury. Margarida va esdevenir "de facto" la cap de la família i cap de l'exèrcit lancastríà en nom d'Enric VI, fins la mort del seu fill Eduard i la d'Enric, que va morir en circumstàncies qüestionables a la Torre de Londres. Sense lloc on anar, i ningú per qui lluitar, Margarida va ser capturada i més tard desterrada a França, on va morir en la pobresa l'any 1482.

Se sap molt poc de la seva primera infància. Helen Castor omple els buits anteriors a l'arribada a Anglaterra amb detalls de la vida familiar i les lliçons apreses sota la supervisió de la seva mare, Isabelle de Lorena, i de la seva "àvia formidable", Yolanda d'Aragó. La mare i l'àvia administraven les províncies del seu pare, René d'Anjou, mentre

ell intentava reclamar Lorena en nom de la seva esposa. Quan René va tornar finalment a casa el 1442, Margarida, amb dotze anys, ja havia après fins a quin punt una dona podia ser capaç quan li tocava exercir autoritat en nom d'un marit o d'un fill absent; i també havia descobert que ni el poder ni la riquesa es podien donar per segurs: els drets s'havien de lluitar.

La llei sàlica prohibia explícitament que les nobles franceses heretessin les terres del pare o del marit o que prenguessin o transmetessin drets a la corona als seus fills. Tanmateix, la tradició francesa els permetia actuar en nom dels homes en temps de necessitat. A l'altra banda del canal, Dan Jones recorda exemples anglesos: la reina Isabel va governar com a regent d'Eduard III entre 1327 i 1330, i abans d'ella Elionor d'Aquitània havia rebut amplis poders de govern durant els regnats del seu marit Enric II i del seu fill Ricard Cor de Lleó.

Margarida hauria tingut moltes oportunitats d'actuar com a suport del seu nou marit anglès, però la seva ajuda no era benvinguda. Els oncles i cosins d'Enric estaven acostumats a exercir el poder des dels primers dies del regnat, quan el rei va pujar al tron com a infant. Tot i que Enric necessitava saviesa i guia, els grans del regne el mantenien sota un control estricte; això va irritar Margarida i va distanciar-la dels consellers del marit. És aquesta falta de voluntat de tractar-la com una administradora legítima, el que la Margarida de Shakespeare denuncia a *Henry VI*. Si li haguessin concedit ni que fos una mica de control com a reina, potser s'haurien pogut evitar les guerres entre ella i els cosins d'Enric. Finalment, les fractures entre Margarida i els ducs de Gloucester i de York van ser insalvables i van conduir a la mort de milers, inclosos el seu propi marit i el seu fill.

Els qui no dominen la història medieval anglesa però coneixen la Margarida de Shakespeare sovint veuen el retrat del Bard com a cert, en lloc d'una barreja d'Història i ficció. En paraules de Helen E. Maurer, el retrat de Margarida en les dimensions generals del seu caràcter ha resultat extraordinàriament persistent. Maurer afirma que avui ningú llegeix Shakespeare per conèixer la Història i, malgrat tot, un nombre sorprenent d'historiadors i no-historiadors en queda influït. (...)

Malgrat la condemna recent, el 1640 Thomas Heywood va incloure Margarida al seu assaig sobre les vides exemplars i els actes memorables de nou dones dignes, *"The*

exemplary lives and memorable acts of nine the most worthy women in the world" (1640). El concepte de les Nou Dignes existia des del segle XIII. Celeste Turner Wright explica que una digna del segle XVI havia d'encarnar l'ideal de governant i que, per sobre de tot, cadascuna era bel·licosa. Segons Wright, una Digna típica era una excepció del seu gènere: no es deixava frenar pel sexe, conduïa homes a la batalla per una causa noble, era comparada favorablement amb homes, era bella, vestia esplèndidament, vivia moralment, i sovint era la mare que planta cara per defensar la descendència. Les Dignes tenien detractors tant com admiradors; una acusació inevitable era la crueltat, i la dona que fa la guerra és, tradicionalment, una lleona, una tigressa o una lloba. Fins i tot Heywood es refereix a Margarida com la instigadora de totes les combustions. I, tanmateix, és remarcable que Heywood, escrivint vint-i-quatre anys després de la mort de Shakespeare, pensés a incloure la reina Margarida, la Lloba de França, entre les seves Dignes.

El material de Shakespeare prové d'un conjunt d'obres conegudes com les cròniques. (...) Com que els cronistes es copien, és impossible saber quin va ser l'origen real de la inspiració; però, si ens basem en Raphael Holinshed (*Chronicles of England, Scotland, and Ireland*), Geoffrey Bullough (*Narrative and Dramatic Sources of Shakespeare*) i Allardyce and Josephine Nicoll (*Holinshed's Chronicle As Used In Shakespeare's Plays*), podem entendre què pensaven els cronistes de Margarida, què va agafar Shakespeare, què va deixar i què va inventar. Aquestes cròniques eren més rumor que història: creixement de llegendes, acumulació d'anècdotes i atribució de motius que Shakespeare probablement va usar sense preocupar-se d'on venien.

Shakespeare sembla haver pres les caracteritzacions generals sobretot de la crònica de Edward Hall (1550), escrita gairebé setanta anys després de la mort de Margarida. Hall afirma que, quan es va prometre a Enric, Margarida excel·lia totes les altres tant en bellesa com en enginy i política, i que era d'estómac i coratge, més com un home que no pas una dona. Hall explica que aquesta dona viril estava disgustada amb la influència de Gloucester i va maniobrar per apartar-lo del protectorat. La descriu com la reina que regia el galliner i portava tot el govern; i, en relació amb la revolta de York, parla d'una reina el buf de la qual governava i la paraula de la qual era obeïda per damunt del rei i del seu consell, dins el regne d'Anglaterra, amb la intenció de destruir el duc de York i els seus

amics. Aquestes paraules alimenten la Margarida viril i guerrera de Shakespeare, d'intrigues polítiques i maniobres militars.

Tot i això, els cronistes no la descriuen necessàriament amb crítica: expressen admiració per les seves capacitats i simpatia per les pèrdues. Hall ofereix un retrat psicològic quan capturen el marit: el cor travessat de dolor, els esperits turmentats per la malenconia, els sentits vexats, i una agonia que la feia preferir la mort a la vida. Shakespeare fa eco de la imatge d'una Margarida devota de la causa d'Enric, si no d'Enric mateix. Els cronistes no dubten de la seva devoció; si de cas, la consideren mal concebuda.

Hall equilibra simpatia i judici: "Margarida hauria de reflexionar si la mala sort no li ve per la mort indigna de Humphrey, el Duc de Gloucester i oncle del seu marit, i que, tot i no ser-ne la provocadora directa, va ofendre en consentir-hi i no salvar-li la vida, quan, regint-ho tot, ho podia haver aturat." Hall no la culpa directament de la mort de Humphrey però creu que la podria haver aturat. Holinshed diu que la reina va excloure Gloucester del govern, i no va impedir que els enemics inventessin causes contra ell, fins al punt que, per la seva acció, diversos nobles van conspirar, amb Suffolk i Buckingham com a caps. Shakespeare podria haver pres aquests passatges i convertir-los en el seu enfocament mesurat i ambigu sobre la caiguda de Gloucester a *Henry VI*, on Margarida influeix i és influïda pels homes que conspiren i ens deixa l'interrogant de fins a quin punt ella hi va tenir un paper.

Hall és sensible i compassiu després de la mort del príncep Eduard: la reina és trobada al carro gairebé morta de pena, és duta a Londres i rescatada cap a França. Hi torna amb poc honor, ella que havia entrat al regne amb triomf i pompa divuit anys abans; al començament va viure com una reina, al mig va governar com una emperadriu, cap al final va ser vexada, mai tranquil·la ni en pau, i a l'extrema vellesa va passar els dies a França més com una morta que viva, llanguint i plorant en pena contínua, sobretot per la pèrdua del fill. Aquest retrat trist no apareix a Shakespeare: ell prefereix una Margarida combatent ferotge i testimoni del crim del fill, maleint els enemics perquè no li concedeixen la cortesia de matar-la.

Shakespeare va espigolar les cròniques, agafant i deixant, i sovint creant un paper més gran del que hi havia. De les cròniques hi falta la feliç escena real del prometatge amb

Enric – amb Suffolk ocupant el lloc del rei – amb les seves festes i banquets. Una escena feliç hauria contrastat amb l'oposició del Duc Humphrey al casament de Margarida i Enric i hauria donat més context a l'audiència per l'animositat entre els dos personatges. En lloc d'això, hi ha escenes inventades entre Margarida i Suffolk, incloent l'escena del festeig, l'afer i el comiat a *Henry VI*. Holinshed només diu que Suffolk, negociant la treva, va imaginar que el camí cap a la pau era un matrimoni entre Margarida i Enric. Bullough creu que l'afecte de Margarida cap a Suffolk ve de dues frases de Hall i dels seus intents posteriors de salvar-lo; però precisa que les cròniques no el presenten enamorat ni li atribueixen a ella més que afecte i lleialtat. L'escena eròtica i qualsevol insinuació d'afer són invencions de Shakespeare.

Altres invencions inclouen la implicació de Margarida en la mort del duc de York. Quan York és declarat hereu i Protector, desheretant el príncep Eduard, Hall diu que la reina, dona viril acostumada a governar i no a ser governada, no només es va negar a acudir sinó que va reunir un gran exèrcit. Però mentre la Margarida històrica esperava a banda a saber el resultat de la batalla, la Margarida de Shakespeare entra i apunyala York amb la seva pròpia mà després de turmentar-lo amb la mort del seu fill Rutland. (...) La Margarida de Shakespeare és molt més cruel en l'escena inventada de la mort de York.

Shakespeare també inventa un gran discurs per a Margarida a la vigília de l'enfrontament final a Tewkesbury. Holinshed parla de la por per la seguretat del fill; Hall parla de la reina i el príncep animant els soldats, prometent recompenses i botí i fama. Shakespeare combina això en un discurs que recorda el gran parlament d'Elisabet I a Tilbury el juliol de 1588: la versió de Shakespeare és un passatge fosc, ple d'avisos i imatges de mariners ofegats, i Margarida parla del vaixell de l'estat, del mar implacable, de les sorres movedisses i de la roca fatal que representen els tres fills de York.

Al final de la batalla de Tewkesbury, a l'obra de Shakespeare, Margarida és obligada a presenciar l'assassinat del seu fill, el príncep Eduard. Shakespeare es basa en els relats de Hall i Holinshed, gairebé idèntics en la redacció: «El rei Eduard no va dir res, sinó que amb la mà el va apartar, o bé (segons alguns) el va colpejar amb el guant». Tant Hall com Holinshed atribueixen un judici diví a la vida i a la mort dels presents. Segons les cròniques, Jordi, duc de Clarence, Ricard, duc de Gloucester, Thomas, marquès de Dorset,

i William, lord Hastings, eren tots presents mentre el rei Eduard assassinava aquell jove príncep: «l'amargor d'aquell assassinat, alguns dels qui hi van intervenir la van tastar més tard, en els seus darrers dies, sota la vara mateixa de la justícia i del càstig de Déu».

Les versions dels cronistes mantenen un cert equilibri entre presentar aquest acte com una acció necessària d'un rei assetjat, que lluita per conservar una corona guanyada amb esforç, i com un crim terrible que atrau la ira divina sobre tots els qui hi assisteixen. Un cop més, Shakespeare pren i deixa elements d'aquests breus passatges. A *Enric VI, part 3*, acte V, escena 5, només hi són presents Eduard, Clarence i Ricard; cap dels altres nobles esmentats no n'és testimoni. Cada fill de York participa directament en l'assassinat del príncep Eduard, apunyalant-lo un rere l'altre. L'escena de Shakespeare és una venjança familiar i un assassinat col·lectiu. I, tanmateix, tots els nobles que apareixen als relats de les cròniques acaben tenint una mort prematura, profetitzada per una Margarida furiosa i plena de malediccions a *Ricard III*.

Tant Hall com Holinshed continuen amb la descripció de la mort del rei Enric VI a la Torre, a mans de Ricard, duc de Gloucester. Tots dos cronistes remarquen que, en atribuir la mort d'Enric a Ricard, no feien sinó repetir allò que era sabut per tothom «segons corria la veu». Sabem, per la història i per Shakespeare, que Ricard, duc de Gloucester, acabaria esdevenint el rei Ricard III d'Anglaterra, apoderant-se del tron als seus nebots després de la mort inesperada del seu germà, el rei Eduard IV, vint anys després d'haver iniciat el regnat. Les cròniques ja no diuen res més d'aquesta parella desgraciada després de l'exili de Margarida a França i la mort del rei Enric VI.

La Margarida de Shakespeare, en canvi, encara ha de tenir un darrer paper en la caiguda de Ricard III. Geoffrey Bullough especula breument sobre la funció de Margarida a *Ricard III*: «El retorn de la reina Margarida... és una altra manera de fer present el passat. Així, el primer acte [on apareix per primera vegada] és alhora un vincle que uneix la nova obra amb la trilogia anterior, un pròleg de l'acció principal i una indicació de la vilania particular de Ricard». I afegeix que «els seus records i les seves malediccions reforcen les lliçons morals de la tetralogia, sobretot més endavant, quan les seves profecies es compleixen una rere l'altra. Èticament, aquesta escena [acte I, escena 3] és d'una

importància extrema». Aquesta tesi defensa que Margarida té un paper molt més decisiu a *Ricard III*.

Els crítics que han seguit Bullough s'aferren a la idea del paper de Margarida com a nèmesei moral. Malauradament, molts rebutgen la seva convicció que la inclusió de Margarida a l'acte I, escena 3 —o en qualsevol moment de *Ricard III*— sigui important. Aquesta posició sembla contradir les intencions de Shakespeare. Si es comparen les històries i les cròniques amb la versió ficcionalitzada de Margarida, es fa evident que la Margarida de Shakespeare és una governant més forta i més efectiva que no pas la figura històrica. En cap moment no veiem una Margarida «languint i plorant en un dol constant». Shakespeare amplifica la influència de Margarida sobre el curs de la història i sobre els personatges que l'envolten, la incorpora de manera anacrònica a *Ricard III* i obliga el públic a preguntar-se fins a quin punt el desenllaç és culpa seva o dels homes contra els quals va lluitar amb valentia. La Margarida de Shakespeare té un impacte en l'acció de tota la tetralogia —i de *Ricard III* en particular— que ressona al llarg de l'argument i afecta tots els altres personatges de les obres.